



Ігор Верба

СТАТТЯ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО “ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ЗАПОРІЖЖЯ XVIII сторіччя (ЛЕКЛЕРК І БОЛТІН)”: ДАТУВАННЯ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

1940 р. у шойно сполученій з УРСР Західній Україні в першому томі “Записок історичного і філологічного відділення Львівського державного університету” з’явилася стаття відомого українського історика Наталії Полонської-Василенко “До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя (Леклерк і Болтін)”. Ця студія залишилася майже непоміченою біографами Н. Д. Полонської-Василенко. Принаймні її не згадують ні В. І. Ульяновський¹, ні І. Д. Мазур та С. Г. Володика², ні В. Омельченко³.

Безперечно, праця вченої з’явилася завдяки підтримці тодішнього ректора Львівського університету історика М. І. Марченка, колеги Наталії Дмитрівни по Інституту історії України АН УРСР, в секторі феодалізму якого тоді вона працювала⁴. Взагалі ж задум переглянути історіографічну спадщину стосовно Запоріжжя з’явився у дослідниці в середині 1920-х років. Саме тоді Н. Д. Полонська-Василенко відійшла від ідеалістичного трактування Запорізької старовини, що було характерно для А. О. Скальковського, Д. І. Яворницького та інших вчених-козакознавців, маючи намір дослідити соціально-економічну історію братчиків. Проте цей задум мав іншу сторону та йшов річиці освітлення колоніальної політики царизму стосовно Запоріжжя XVIII ст. Гадаємо, вчена написала свою статтю “До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя (Леклерк і Болтін)” наприкінці 1920-х років, маючи намір вмістити її в збірник на пошану друга і колеги сім’ї Василенків акад. АН СРСР Д. М. Петрушевського (1863–1942)⁵. Проте збірник так і не побачив світ.

Ця розвідка дослідниці є своєрідним продовженням попередньої студії “Історики Запоріжжя XVIII в.”, вміщеної у 1927 р. в Ювілейний збірник на пошану її наукового керівника акад. Д. І. Багалія. Вона присвячена розгляду праць князя С. І. Мищеського, А. І. Рігельмана, Г. Ф. Міллера та інших⁶. у студії “До історіографії Запоріжжя (Леклерк і Болтін)” вчена з притаманною їй ретельністю на основі критичного аналізу джерел порівняла описи Запоріжжя XVIII ст., які зробили французький лікар на російській службі Леклерк і генерал-майор росіянин І. М. Болтін. Нагадаємо коротко суть справи.

Ніколя Габріель Клерк, або Леклерк, отримавши дворянство, прожив в Росії, зокрема в Україні, загалом 10 років (1759–1763, 1769–1775). Він був автором праць з медицини, природничих наук, філософії, педагогіки, історії, а у 1783–1792 рр. в Парижі видав “Історію Росії” у 6 томах (“Histoire physique, morale, civile et moderne” (Paris, 1783–1792), де значна частина присвячена історії Запоріжжя. В Україні Леклерк мав поважне становище, впродовж кількох років лікував останнього гетьмана України Кирила Розумовського, проживав у

Глухові й користувався гетьманською бібліотекою. Останні роки перебування в Росії він займав посаду лейб-медика спадкоємця престолу Павла Петровича. Леклерк зарекомендував себе людиною товариською, вмів завести знайомства. Він, зокрема, близько зійшовся з російськими діячами кн. М. М. Щербатовим, М. І. Новиковим, М. Г. Собакіним, користувався їх матеріалами. Частенько і сам він мандрував, збирав свідчення про Росію.

Повернувшись додому до Франції, він видав свою “Історію Росії”, але не таку, про яку йому розповідали інформатори. Зі сторінок його праці постала кріпацька Росія, що потопала у неутіві, неосвіченості, знемагала від голоду. Природно, що книжка Леклерка викликала обурення сановної російської верхівки. Своє незадоволення нею висловили Катерина II, кн. Потьомкін, кн. Щербатов. З відповіддю на деклерівську “Історію” виступив маститий російський історик генерал-майор Іван Микитович Болтін. Постать І. М. Болтіна цікава вже сама по собі. Він був другом кн. Потьомкіна, Ломоносова, Сумарокова, Міллера, мав високу репутацію історика, удостоївся звання дійсного члена Російської АН. Чого вартий хоча б той факт, що Катерина II дала йому на перегляд свої праці з історії. За намовою кн. Потьомкіна і під його ідеологічним керівництвом Болтін взявся розв’язати книжку Леклерка і за два роки підготував та видав 2 томи своїх зауважень, котрі отримали назву “Примечания по истории древния и нынешня Россия г. Леклерка, сочиненные ген.-майором Ивановым Болтиным” (М., 1788, Т.1–2). І. М. Болтін до розгляду праці Леклерка підійшов ґрунтовно, фіксував як дрібниці, так і серйозні прорахунки. Наприклад, зауважив, що Леклерк не знає звичаїв Росії: “В России раньше пьют, а потом закусывают, а не наоборот”. Одночасно порівнював він суспільний лад Франції та Росії й засуджував звичаї та діячі Франції.

На кінець 1920-х років від часу виходу в світ праці І. М. Болтіна минуло 150 років, і ніхто не спромігся її критично розглянути. Вся російська історіографія (С. М. Соловйов, М. І. Сухомлінов, В. О. Ключевський, П. М. Мілюков) пішла за І. М. Болтіном і через призму його поглядів подавала історію Запоріжжя XVIII ст. Порівняти праці Леклерка та Болтіна взялася Н. Д. Полонська-Василенко. Її, насамперед, цікавили сторінки, присвячені Запоріжжю XVIII ст. Вона ретельно перевірила науковий апарат Болтіна і дійшла висновку, що він висловлював настрої кріпосницької верхівки Росії, які поділяв і відбивав.

Також Н. Д. Полонська-Василенко проекспертувала працю Леклерка і довела, що він бував у Січі й знав побут запорожців. Наталія Дмитрівна джерелознавчо підтвердила його спілкування з кошовим Запорозької

